

САМООЦІНКА ЯК РЕГУЛЯТОРНА ФУНКЦІЯ У СФЕРІ РИТОРИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сергій КОСЯНЧУК,

наук. співробітник лабораторії навчання української мови Інституту
педагогіки АПН України

Навчання української мови в системі профільної освіти посідає чільне місце. Нині в освітньому середовищі посилюється увага до культури мови і мовлення, а отже, до риторизації навчально-виховного процесу загалом як передумови гармонійного розвитку учнів, що відповідає вимогам особистісно орієнтованої педагогіки, яка, зреалізовуючи нову освітню парадигму, указує на необхідність самоусвідомлення, самооцінки, самовизначення, самоактуалізації і самореалізації особистості. З огляду на це «основною метою риторики є формування в учнів загального уявлення про риторик як науку про побудову досконалого висловлювання, про форми і методи мовленнєвого впливу на аудиторію, допомогти старшокласникам оволодіти знаннями і вміннями красномовства, сформувати потребу постійного вдосконалення своєї мовленнєвої діяльності.

У широкому розумінні цього слова кожна особистість навчається риторики, по суті, упродовж усього життя, бо немає межі вдосконалення нашого мовлення»¹.

Так що ж формує особистість? Незважаючи на складність цього питання, психолог Бербель Швальбеі доктор Хайнц Швальбе вказують: «Якщо вже ми наголосили на значенні навчання для поведінки й переживань людини, а отже, для формування особистості, то треба вказати й на те, що в психології вже давно ведуться дискусії про те, що має визначальне значення для формування особистості: уроджені задатки або ж вплив навколишнього середовища. У рамках нашої роботи ми абстрагуємося від обговорення аргументів тієї чи іншої сторони. Підкреслимо лише такий факт; вплив навколишнього середовища й навчання значною мірою формують особистість»². У зв'язку з цим риторична діяльність набуває винятково важливого значення для становлення і розвитку особистості.

Отже, мета статті — проаналізувати здобуті дані констатувального зрізу для розроблення методики формування риторичних умінь старшокласників з урахуванням психологічних особливостей цієї категорії учнів та їхньої самооцінки.

На першому констатувальному етапі (листопад 2008 року) дослідження стану формування риторичних умінь ми торкнулися основ реалізації індивідуальних особливостей старшокласників (допитливості, без якої навчання втрачає своє значення; творчого інтересу і прагнення до творчих досягнень; здатності до самоосвіти; здібності аналізувати, порівнювати, виокремлювати головне, описуючи процеси, явища тощо).

Було встановлено, що ставлення старшокласників до риторики як науки про красномовство, до набуття риторичних умінь безпосередньо залежить від усвідомлення ними переваг бути письменними, гра-

лежність формування риторичних умінь старшокласників від неоднорідності позашкільного мовного середовища, у якому перебувають учні, з'ясувавши, що індивідуально-психологічні особливості також відіграють певну роль, коли йдеться про стан формування риторичних умінь.

Спираючись на основні освітні парадигми (академічну — засвоєння наукових знань; прагматичну — набуття практичних навичок і вмінь; особистісну — розвиток особистісних якостей; рефлексивну — оволодіння вміннями самодослідження, виявлення чинників, що впливають на власні вчинки і дії), цей етап дослідження ми присвятили:

- виявленню самооцінки старшокласників щодо власних рівнів культури мови і мовлення, з'ясовуючи, чи поглиблюють вони самостійно знання з української мови і як це пов'язано з оцінюванням учителям-мовниками знань і умінь старшокласників з української мови, проблемами запам'ятовування навчального матеріалу і вмінням зосереджуватися і бути уважними тривалий час;

- з'ясуванню, чи бажають старшокласники відвідувати уроки (додаткові заняття, гуртки, тренінги), де вчителі розкривають секрети спілкування; чи усвідомлюють вони залежність ефективності власної мовленнєвої поведінки від зовнішнього вигляду, рухів тіла, тембру голосу (чи допомагають ці складові комунікації схилити співрозмовника на свою точку зору?); як оцінюють старшокласники вміння відстоювати власну думку.

Окремий блок запитань анкети-опитувальника було спрямовано на виявлення актуальних проблемам особистісного характеру, міжособистісних стосунків, соціального характеру.

Ми розглядаємо самооцінку старшокласників як особливий рівень у розвитку самосвідомості, що визначає специфіку ставлення як до себе, так і до інших. Уміння оцінити свої здібності, поставившись до цього критично, а також з огляду на вимоги навколишнього середовища, відіграє важливу роль у формуванні особистості, а отже, дає можливість визначати особистісний параметр розумової діяльності. «Вплив навколишнього середовища проявляється й у тому, що кожному з нас відведено в житті багато різних ролей. Тут ми маємо справу із соціально-психологічним підходом до особистості. Кожний намагається тим або

1. Українська мова. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / авт.: Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, В.І. Новосьолова та ін. — К — Ірпінь: Перун, 2005.

2. Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех: пер. с нем. — М.: А/О Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Интер», 1993. — 240 с. — С. 21.

іншим чином так виявити свою особистість, щоб зробити її прийнятною для людей, з якими він вступає в контакт. Вплив на особистість, її поведінку й переживання виявляються, таким чином, і з цього боку.

Отже, вплив навколишнього середовища на нашу особистість надзвичайно великий, крім того, ми й самі не повинні допускати, щоб наша особистість вступала в конфлікт із навколишнім світом. Це означає, що нам потрібно вміти грати в житті будь-які ролі, що, звичайно, не виключає можливості конфліктів між ними. І ще: ролі потрібно вчити»³.

Тож риторична діяльність як така, розв'язання запрограмованих (програмних) риторичних ситуацій (вправи, рольові ігри тощо) зокрема, є своєрідним тренінгом умінь і навичок, який сприяє соціалізації й адаптації підлітків.

Соціалізацію ми розглядаємо як «історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству»⁴. Передбачуваний результат — «активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість»⁵.

Розглядаючи самооцінку як процес, а риторичні вміння і навички як його інструменти, доходимо висновку, що і те, й інше безпосередньо пов'язане з цілями і прагненнями учнів. Тож адекватна самооцінка дає змогу співвіднести свої сили із завданнями й вимогами тих, хто їх ставить.

Завищена або занижена самооцінка може деформувати внутрішній світ підлітка, негативно позначитися на його мотиваційній і емоційно-вольовій сферах, а отже, завадити гармонійному розвитку.

Як правило, шкільні психологи (психологічні служби) не вбачають у цьому чогось особливого — це природний процес. Головне, щоб вчасно звернути увагу на різкі зміни в самооцінці старшокласників. Тому між учителями й учнями має панувати атмосфера довіри і бажання разом розв'язувати завдання і проблеми, що їх висуває саме життя як для одних, так і для інших. Тут важливо не просто вести з дітьми відвертий діалог, а вміти добирати слова, говорити на рівних. З іншого боку, треба систематично й наполегливо вчити підлітків мислити, правильно і точно формулювати свої думки, за потреби аргументувати їх, щоб не підсилювалися вони виключно емоціями (захопленням, гнівом чи роздратуванням).

«Те, що ми говоримо і як ми говоримо, багато в чому визначає успіх у досягненні поставленої мети, незалежно від того, чи звертаємося ми до оточуючих безпосередньо, розраховуючи лише на власні риторичні здібності, або опосередковано... Тому важливо поговорити про мистецтво вираження своїх думок»⁶.

3. Там само, с. 22.

4. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посібник. — К: ІЗМН, 1997. — С. 5.

5. Там само.

6. Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех: пер. с нем. — М.: А/О Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Интер», 1993. — 240 с. — С. 174.

Оскільки мистецтво виражати свої думки безпосередньо залежить від сформованості риторичних умінь, ми розпочали дослідження з культури мови і мовлення. Отже, нами проведено констатувальний зріз, під час якого опитано 96 старшокласників ЗОШ № 256 м. Києва. Запитання об'єднано в певні блоки.

Культура мови і мовлення. На власний високий і вище середнього рівні культури мови і мовлення вказали 28 старшокласників (29,2 % від загальної кількості опитаних), серед них: 9-класників — 12 (42,9 %), 10-класників — 11 (39,3 %), 11-класників — 5 (17,8 %).

На середній і нижче середнього — 49 (відповідно — 51,0 %) учнів, серед них: 9-класники — 21 (42,9 %), 10-класники — 10 (20,4 %) і 11-класники — 18 (36,7 %).

Задовільним вважають свій рівень культури мови і мовлення 13 учнів (13,5 % від загальної кількості опитаних).

Таблиця 1
Самооцінка старшокласників власних рівнів культури мови і мовлення

Оцініть, будь ласка, свій рівень культури мови і мовлення	У % (за кожним рівнем)
Високий, вище середнього	29,2
Середній, нижче середнього	51,0
Задовільний	13,5
Утруднююся відповісти	6,3
УСЬОГО	100,0%

Запам'ятовування, здатність зосереджуватися і бути уважним супроводжують людину протягом її життя. Ці важливі для неї навички активно розвиваються саме у стінах школи. Описуючи основні елементи педагогічної техніки, В. Д. Шарко розглядає урок як основну форму організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, подаючи понад 60 сюжетів Ігрових ситуацій⁷, переважна більшість з яких може бути використана вчителями з метою формування риторичних умінь старшокласників, а також розвитку пам'яті й уваги. Це, в свою чергу, сприятиме пізнавальній активності, вправному мовленню учнів. І навчальний процес набуде ознак спільного творчого пошуку, спрямованого на ствердження особистості і вироблення адекватної самооцінки.

Таблиця 2
Самооцінка старшокласників своєї пам'яті

Ви маєте хорошу пам'ять?	У % до тих, хто відповів
Так	71,9
Ні	12,5
Утруднилися відповісти	15,6
УСЬОГО	100,0%

69 юнаків і дівчат (або 71,9 %) указали, що мають хорошу пам'ять (табл. 2). 12 старшокласників (12,5%) скаржаться на те, що мають погану пам'ять. 15 учнів (15,6 %) утруднилися відповісти. Глибший аналіз здобутих даних засвідчив, що хлопців з хорошою пам'яттю більше (77,4 %), ніж дівчат (61,4 %).

З одного боку, задоволеність учнів своєю пам'яттю з віком зростає: 9 клас — 66,7 %; 10 клас — 75,0 %, 11 клас — 75,8 %. З іншого, зростає й кількість тих, хто не може стверджувати, що має хорошу пам'ять: 9 клас

7. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект: посібник для вчителів і студентів. — К.: СПД Богданова А.М., 2007. — 220 с.

— 7,7 %; 10 клас — 14,3 11 клас — 17,2 %. Натомість знижується відсоток тих, хто обрав варіант «Утруднююсь відповісти».

У табл. 3 подано розподіл відповідей респондентів на запитання про те, чи можуть вони сконцентруватися і бути уважними тривалий час.

Таблиця 3

Самооцінка старшокласників щодо здатності сконцентруватися і бути уважними

Ви можете сконцентруватися і бути уважним (-ою) тривалий час?	У % до тих, у то відповів
Так	82,3
Ні	8,3
Утруднилися відповісти	9,4
УСЬОГО	100,0 %

79 юнаків і дівчат (82,3 %) указали, що можуть сконцентруватися і бути уважними протягом тривалого часу (див. табл. 3). 8 старшокласників (8,3 %) не можуть цим похвалитися. 9 учнів (9,4 %) утруднилися з відповіддю. Зазначимо, що юнаків і дівчат, які можуть сконцентруватися і бути уважними протягом тривалого часу, порівну (по 82,3 %).

З одного боку, тих, хто може сконцентруватися і бути уважними протягом тривалого часу з віком зменшується: 9 клас — 87,2 %; 10 клас — 82,1 %, 11 клас — 75,9 %. З іншого, зростає кількість тих, хто не може сконцентруватися і бути уважним тривалий час: 9 клас — 2,6 %; 10 клас — 10,7 %, 11 клас — 13,8 %.

Детальний аналіз здобутих даних засвідчив:

9-класники характеризують себе уважнішими, проте їм хотілося б, аби пам'ять була розвиненішою; 10-класники стають менш уважними, натомість 3/4 з них вважають, що мають хорошу пам'ять. В 11 класі учні демонструють однакові показники як хорошої пам'яті, так здатності сконцентруватися і бути уважними тривалий час. Утім загальна ситуація вказує на те, що 10-11-класникам необхідно розвивати як пам'ять, так і увагу. Очевидно, саме ці учні розуміють, що їм не вистачає довготривалої пам'яті як специфічного блоку обробки інформації, що характеризується практично необмеженими часом збереження і обсягом збереженої інформації. Якщо зважити на те, що ефективність довготривалої пам'яті визначається за рахунок систематичного повторення семантично закодованої інформації, що веде до встановлення асоціативних зв'язків між елементами, за якими окрема інформація може бути відновлена зі всього інформаційного поля, то тут саме вміння зосереджуватися (бути уважним) на яких-небудь об'єктах або процесах відіграє важливу роль. Процеси як запам'ятовування, так і зосереджування взаємопов'язані. У старшій школі цьому варто приділяти більше уваги, використовуючи під час уроків різноманітні ігри, створюючи ігрові риторичні ситуації, що й сприятиме розвитку інтелекту, пізнавальній активності, вправному усному і писемному мовленню учнів.

Зауважимо, що курс «Основи практичної риторики» покликаний якнайактивніше залучати старшокласників до групових занять (диспути, круглі столи, конференції, семінари тощо).

Відомий психофізіолог Л.П. Гримак зазначав, що систематичне спілкування з людьми є «обов'язковою умовою повноцінного розвитку особистості. Воно

сприяє встановленню соматичної і психологічної рівноваги, зниженню гостроти конфліктів, що виникають, зняттю стресових станів, підвищенню оцінки власної соціальної значущості»⁸. На думку П. Гримака, спілкування «обов'язково повинно включати в себе елементи позитивного емоційного ставлення — визнання, привітність, любов»⁹.

Отже, переходимо до відповідей учнів щодо секретів ефективного спілкування. Так ми довідаємося про зацікавленість старшокласників поглибленням знань з мови і мовлення (розподіл відповідей на це запитання див. у табл. 4).

Таблиця 4

Самооцінка старшокласників щодо бажання опанувати секрети ефективного спілкування

Ви хотіли б відвідувати уроки (додаткові заняття, гуртки, курси), де розкриваються секрети ефективного спілкування?	У % до тих, хто відповів
Так	44,8
Ні	25,0
Утруднилися відповісти	30,2
УСЬОГО	100,0%

Наше дослідження також з'ясувало, що понад третину 10-класників не визначилися, чи хочуть вони опанувати секрети ефективного спілкування. Натомість майже половина як 9-класників, так і 11-класників зголосилися, що уроки (додаткові заняття, гуртки, курси), де вчителі розкривають секрети ефективного спілкування, їх не завадили б.

52,9 % дівчат вважають, що такі заняття підуть їм на користь, тоді як юнаків — 40,3 %. Серед дівчат лише 14,7 % тих, хто переконаний, що не варто витрачати час на відвідування таких занять, тоді як хлопців у 2,1 рази більше. Майже однаковий відсоток і тих, і Інших утруднилися з відповіддю на поставлене запитання.

Не виявлено активного бажання (16,7 %) навчатися секретів спілкування серед тих, хто вважає, що їхній рівень культури мови і мовлення нижче середнього. Тут є над чим замислитися.

Уміння переконувати. Стояти на своєму, уміти переконувати або схилити співрозмовника на свій бік — запорака успішної соціалізації підлітків. Чи вміють вони це робити? Як вони це роблять? Чи навчають їх цього в школі? Зрештою, чи вважають вони, що активна життєва позиція, успіх залежать від того, як хто вміє чи не вміє відстоювати власні погляди?

«Завжди відстоюють» свою думку 30,2% опитаних, а таких, хто відповів «50х50», — 64,6 %. 4,1 % не посоромилися обрати варіант «Рідко вдається відстояти». Утруднилися з відповіддю 1 % старшокласників. Щоправда, детальний аналіз здобутих даних виявив деякі нюанси. Серед 11-класників немає таких, кому «Рідко вдається відстояти свою думку». Серед 10-класників таких 7,2 %, або у 1,4 рази більше, ніж серед 9-класників (5,1 %). Серед 11-класників 75,9 % таких, кому вдається відстояти свою думку лише у половині випадків («50х50»), а це у 1,4 рази більше, ніж серед 10-класників (53,8 %), і в 1,18 рази більше, ніж серед 9-класників. Найбільше учнів, які завжди відсто-

8. Гримак Л.П. Общение с собой: Начала психологии активности. — М.: Политиздат, 1991. — 320 с. — С. 3.
9. Там само.

Таблиця 5

Відповіді респондентів щодо використання на практиці прийомів встановлення і збереження контакту з аудиторією

Варіанти відповідей	У % до тих, хто відповів
Так, і я цим часто користуюся	37,9
Так, але від цього мало що залежить	24,2
Так, але цим я дратую інших	2,1
Ні, бо вважаю, що від цього нічого не залежить	12,7
Ні, і не надаю цьому ніякого значення, мені, можна сказати, байдуже	4,2
Утруднююсь відповісти	18,9
УСЬОГО	100,0%

юють власну думку, серед 10-класників (35,7 %), які у 1,2 рази активніші, ніж 9-класники (30,8 %) і в 1,5 рази, ніж 11-класники.

Значних розбіжностей у відповідях на зазначене запитання за статтю не спостерігалось. Тож розглянемо залежність уміння відстоювати власну думку від рівня культури мови і мовлення респондентів. Перевага щодо вміння відстоювати власну думку за тими старшокласниками, хто вважає свій рівень культури мови і мовлення середнім (а це 44,8% від загальної кількості опитаних).

Другу сходинку щодо вміння переконувати і -схилити співрозмовника на свою точку зору посідають ті, хто вважає, що їхній рівень культури мови і мовлення вище середнього (а це 20,8 %).

На третьому умовному місці перебувають ті, кого задовольняє власний рівень культури мови і мовлення і цього достатньо, аби відстоювати власні позиції.

На четвертому місці опинилися старшокласники, котрі утруднилися оцінити власний рівень культури мови і мовлення, проте зазначили, що відстоювати свої думки таки вміють.

Чому учні з високою самооцінкою щодо власного рівня культури мови і мовлення в аутсайдерах серед тих, хто вміє і може переконувати інших і впливати на їхню думку?

Здобуті дані не дають змоги відстежити причини такого явища. Напевно, цю проблему потрібно вивчати глибше і не тільки за допомогою традиційного соціологічного інструментарію — анкети-опитувальника. Безпосереднє спілкування з цією категорією старшокласників, спостереження за поведінкою під час уроків, опитування вчителів, бесіди з батьками, напевно, зможуть дати відповідь на виокремлену проблему. Але це, вочевидь, може бути предметом одного з наступних досліджень.

Міміка, мова рухів тіла, зовнішній вигляд, голос. Чинною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 10-12 класів (академічний рівень) передбачено вивчення «Основах практичної риторики» в 12 класі, де значна увага приділяється принципам встановлення і збереження контакту промовця з аудиторією (йдеться про поставу доповідача, виразність його міміки і жестів (мова рухів тіла), їх природність, відповідність змісту викладу. Тож, звертаючи увагу старшокласників на найважливіші вимоги до публічного виступу, учитель повинен розповісти про основні вимоги до особистості мовця.

Виразальні засоби риторики (*аргументація і способи активізації мислення та емоційно-почуттєвої діяльності слухачів*), вимоги до культури мовлення (змістовність, логічність, багатство, доказовість, виразність, точність, правильність) неможливі без використання прийомів встановлення і збереження контакту з аудиторією¹⁰.

Отже, ми запропонували старшокласникам відповісти на запитання: «Ви помічали, що ваш зовнішній вигляд, ваші рухи, голос допомагають вам схилити співрозмовника на вашу точку зору?». Розподіл відповідей подано в табл. 5.

Зазначимо, розподіл відповідей залежно від віку респондентів не дав особливих приводів для розпірковувань, натомість розподіл відповідей за статтю, на-

впаки. З'ясувалося, що юнаки (40,9 %) в 1,3 рази частіше, ніж дівчата (32,4 %), користуються невербальними засобами спілкування і голосом зокрема. Інші 26,2% юнаків-також вдаються до зазначених засобів, але вважають, що від них користі мало. Дівчат, які поділяють цю думку, менше — 1/5 частина (20,6 %) від загальної кількості дівчат, котрі відповіли на це запитання. Ще 1/5 частина (20,6 %) дівчат принципово не користуються такими засобами під час спілкування, бо переконані, що «від цього нічого не залежить», тому їх у 2,5 рази більше, ніж юнаків, котрі поділяють саме цю позицію.

Простежується майже стійка тенденція, яка вказує на залежність розуміння респондентами значення і ролі невербальних реакцій під час спілкування від самооцінки рівня культури мови і мовлення.

Отже, чим нижче оцінюють старшокласники власний рівень культури мови і мовлення, тим менше вони використовують на практиці закони впливу невербальних реакцій на аудиторію і співрозмовників зокрема.

Вважаємо, що курс «Основи практичної риторики» значно поглибить знання старшокласників у цій площині, вони набудуть певних практичних навичок і застосовуватимуть методи розв'язання риторичних ситуацій (з погляду науки і новітніх технологій впливу) на практиці.

Навчаючи старшокласників риторики, не достатньо знайомити їх з певними секретами спілкування. Тут без моделювання риторичних ситуацій соціального характеру не обійтися. Науку красномовства і переконувати діти мають сприймати і засвоювати як основу, на якій ґрунтуватиметься їхня подальша навчальна чи/і трудова діяльність. Риторика має стати внутрішньою потребою. Тож перейдемо до наступного блоку — «Соціокультурне середовище і підліток».

Необхідність вивчати мовні процеси і навчати правильно й аргументовано говорити викликана стрімкістю життя (соціокультурним середовищем загалом). Сьогодення вимагає бути активнішим, упевненішим, комунікабельнішим (щоб не опинитися на звалищі подій), працездатнішим (щоб конкуренти не змогли подолати), прагматичнішим (бо тенденції розвитку законів економіки та ринку диктують свої умови), практичнішим, аби вміти застосовувати знання з метою самореалізації.

Структура мовної діяльності чи мовної дії в принципі збігається зі структурою будь-якої дії, включаючи фази орієнтування, планування (у формі внутрішнього програмування), реалізації і контролю. Риторична діяльність переносить усе це у площину зіставлен

10. Там само.

ня власних інтересів з очікуваннями інших. Тож мова має бути активною, конструюючись щоразу заново, і реактивною — як ланцюжок динамічних мовних стереотипів. В умовах спонтанного усного мовлення свідомий вибір і оцінка мовних засобів, що в ньому використовуються, зведено до мінімуму, водночас, як в усному мовленні, так і писемному, що готується до виголошення, посідають чільне місце. Саме тому різновиди і форми мовлення будуються за специфічними закономірностями.

Акцентуючи увагу старшокласників на цьому і пам'ятаючи, що навчально-виховна робота передбачає, щонайперше, адаптацію індивідів в умовах соціуму, в умовах колективу/групи, сім'ї тощо, учителі повинні налаштовувати невидимі й тендітні зв'язки старшокласників із навколишнім світом, які зумовлюються ще й перебігом мовних процесів, що, в свою чергу, впливає на психічні процеси, поведінку учнів.

Мова виступає як одне з основних джерел розуміння і пізнання дійсності, є одним із основних засобів, з допомогою яких підлітки моделюють досвід. Яким є цей соціальний досвід, покажуть відповіді респондентів на низку запитань, які допоможуть нам виявити актуальні проблеми особистісного характеру і міжособистісних стосунків.

Найактуальніші проблеми особистісного характеру подано в табл. 6.

Таблиця 6

Найактуальніші проблеми
особистісного характеру

Актуальні проблеми особистісного характеру (перші три місця)	У % дотих, хто відповів	Рейтинг
Вибір майбутньої професії	86.2	1
Оцінки в журналі	80.9	2
Вибір мети в житті	80.9	2
Самопочуття, здоров'я	77.3	3

Найактуальніші проблеми міжособистісних стосунків подано у табл. 7.

Таблиця 7

Найактуальніші проблеми
міжособистісних стосунків

Актуальні проблеми міжособистісних стосунків (перші три місця)	У% до тих, хто відповів	Рейтинг
Стосунки з матір'ю	87.1	1
Стосунки між батьками	84.9	2
Стосунки з друзями	84.0	3

Як бачимо з табл. 7, найбільше дошкуляють старшокласникам сімейні проблеми. А це аж ніяк не сприяє повноцінному розвитку особистості учня. Не важко здогадатися, що у більшості сімей панують сімейно-побутові конфлікти і створюються конфліктні ситуації. Діти стають «важкими», з високим ступенем конфліктності. Міжособистісні конфлікти породжують внутрішньоособистісні, що є «зіткненням між приблизно рівними за силою, але протилежно спрямованими інтересами, потребами, потягами тощо»¹¹. Риторика передбачає роботу з подібним матеріалом, учить оцінювати ситуації, сприяє засвоєнню певних мовних кліше, виробленню відповідних форм поведінки, аби відвертати конфліктні ситуації, уникати конфліктів як таких. А сім'я, як виявляється, послаб-

лює свої позиції, втрачає основні функції щодо формування підростаючого покоління.

«Гарна сім'я, — пише доктор філософських наук, професор В. С. Доля, — не тільки близькі, які живуть разом. Де люди, які згуртовані як почуттями, так і інтересами, ідеалами, ставленням до життя. Нормальна сім'я спирається на три основи: подружню любов, батьківську любов, любов дітей до батьків. Коли ці почуття є, вони не) просто складаються, а ніби примножуються, і цей сплав створює прекрасну психологічну атмосферу для життя дорослих і дітей.

Турботи про близьких навіть на шкоду собі найчастіше бувають вищим проявом людяності. Саме сім'я створює оптимальні умови для морального розвитку дітей. Батьки закладають у дитині основу людських почуттів, світорозуміння, все те, що сприятиме формуванню особистості. Гарна сім'я прискорює прогрес, поліпшує всю атмосферу життя — у побуті й суспільстві»¹².

Будь-які здобуті дані дають підстави для прискіпливого аналізу, зіставлення, порівняння, узагальнення, виокремлення тощо. Вони можуть стати предметом широкого обговорення не лише вчительським і учнівським колективами означених середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Тож, самооцінка як регуляторна функція переважно формується у сфері мовленнєвої діяльності на основі впливу оцінок, які дають людині інші люди. Щоправда це відбувається не обов'язково під час спільної діяльності, що супроводжується безпосереднім обміном думками, певною інформацією тощо. Почасти на процесі самооцінювання позначаються й думки тих, хто висловлював своє ставлення не безпосередньо, а через третіх осіб. Оскільки людина схильна оцінювати себе переважно так, як її оцінюють оточуючі, то самооцінка формується в результаті зіставлення образу реального «Я» з образом, який «вималювали» оточуючі, та образом ідеального «Я» (якою людина хоче себе бачити). Якщо ми кажемо, що є збіг між цими трьома утвореннями, то маємо на увазі, що це відповідає гармонійному душевному складу особи. Але чи завжди така гармонія є саме «поєднанням, злагодженістю, взаємною відповідністю якостей»¹³, «стрункою узгодженістю частин єдиного цілого»¹⁴? І так, і ні, бо все залежить також від того, якою мірою людина відчуває себе належною до значущої для неї соціальної групи. А що, коли «Я» молодій людині поступово кібернетизуються? А що, коли реальні соціальні групи підмінюватимуться віртуальними? Ми не торкатимемося цих питань, натомість зауважимо, що риторика як наука вчить формувати думки і формулювати оцінки, висловлювати ставлення як до подій, явищ, учинків інших, так і до самого промовця, налагоджую-

11. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология: учеб. пособие для вузов. — Харьков: РИП «Оригинал» Фортуна-пресс, 1997. — 356 с. — С. 21.

12. Самое высокое чувство: сборник афоризмов / сост. П.Я. Жигалов, Т.П. Жигалова, И.П. Гончарова. Изд. 2-е, перераб. и доп. — Львов: Свит, 1992. — 264 с. — С. 4-5.

13. Новый тлумачний словник української мови в 4-х т. / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. — К.: Аконті, 1998. — Т. 1. — С. 574.

14. Словник іншомовних слів: вид. 2-е, виправл. і доп. / за ред. акад. АН УРСР О.С. Мельничука. — К.: Гол. Ред. УРЕ, 1985. — С. 170.

чи таким чином позитивний зворотний зв'язок і розпізнаючи носіїв емоційного неблагополуччя. ІТ-технології здатні уніфікувати людей, нівелювати їхню самість, збіднюючи мову і мовлення. А до цього треба бути готовими. Тож передусім — всебічний розвиток і саморозвиток особистості, освіта і самоосвіта, риторизація навчально-виховного процесу.

Італійський учений Антоніо Менегетті, виокремлюючи два основні способи існування людини, указує на два типи ставлення до життя. «Перший спосіб — це життя, що не виходить за межі зв'язків, у яких живе людина, де кожне її ставлення — це ставлення до окремих явищ, але не до життя в цілому. За такого ставлення людина не здатна осмислити весь свій життєвий шлях як єдине ціле. Саме життя для неї виступає як некерований стихійний процес. Це спосіб ставлення до життя «неусвідомлюваний як такий», де моральність існує як безвинність, як невідання зла, як бездумне підпорядкування будь-яким домінуючим тенденціям або волі більшості. Інший спосіб існування людини пов'язаний з активним розвитком рефлексії — це шлях побудови морального людського життя на новій свідомій основі з пошуками відповідей на питання: хто я такий? як я живу? навіщо я роблю це? куди мені варто рухатися далі? що я хочу від життя й від себе? тощо. У цьому випадку людина є творцем

свого власного життя й життя суспільства, до якого вона себе відносить»¹⁵.

Отже, риторика сприяє «активному розвитку рефлексії», навчає оволодівати вміннями самодослідження, виявлення чинників, що впливають на власні вчинки і дії. От чому для нас було важливим з'ясувати самооцінку старшокласників щодо кола порушених питань. З огляду на це й треба створювати систему вправ — у прикладному руслі. Бо «освіта — це чи не найважливіший інститут формування майбутнього, адже саме школи й університети формують конфігурацію свідомості майбутніх поколінь, і пом'якшення негативних наслідків шалених темпів цивілізаційного розвитку у зв'язку з цим стає одним із головних її завдань, цілком інноваційних як за формою, так і по суті»¹⁶. А «риторика сприяє загальному розвитку особистості, спирається на багатство духовного світу учня, формує риторичні вміння і навички, спрямована на активність у суспільному житті»¹⁷.

Таким чином, проведене дослідження (констатувальний етап) сприяло з'ясуванню того, як самооцінка позначається на вмінні спілкуватися в усному і писемному мовленні, що дає підстави для розроблення системи вправ і завдань, спрямованих на формування риторичних умінь і навичок старшокласників, урахувуючи їхні психологічні особливості.

15. Менегетти Антонио. Словарь образов. Практическое руководство по имагогике: пер. с итал. и англ. / Общ ред. Е.В. Романовой и Т.И. Сытько. — Л.: ЭКОС и Ленинградская ассоциация онтопсихологии, 1991. — 112 е. — С. 6-7.

16. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. ВТ. Кременя. — К: Педагогічна думка, 2008. — 472 с. — С. 282.

17. Пентплук МЛ., Окуневий Т.Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навчальний посібник. — К: Левіт, 2006. — 134 с. — С. 117.

